

БАРБАРА СКАРГА “НА ПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО”

(З польської переклав Ігор Карівець: Barbara Skarga, “Na początku było słowo” // *Przełęcz Filozoficzny. – Nowa Seria R.13: 2004, №2 (50), s. 5–10*)

Серед розмаїття понять, тісно пов’язаних із часом і проблемами, дотичними до часу, поняття початку займає особливе місце. В Біблії читаємо: на початку було Слово. Ті ж, що досліджували, чим є час, одразу ж ставили питання, чи існував він вічно, а якщо ні, то як міг заіснувати, в результаті яких подій чи волі, і, де треба шукати мить його зародження. Ці питання ставили і Платон, і Плотин, і багато інших, починаючи свої роздуми із радикального протиставлення часу вічності. Бо те, що найвище – вічне, а вічність поза часом, вона – як писав Платон – і не була, і не буде. Звідси висновок, що час повинен мати свій початок. Чи є він справою божественного деміурга, чи виник, як того хотів Плотин, разом із душею, що постійно прагне дати світові те, чого йому бракує, тому рухається до кращого, створюючи “потім” і “пізніше”; чи запанував із волі Бога у мить створення світу – час постійно перебував у центрі зацікавлень філософії. І разом із ним його елементи: вчора і завтра, було, є і буде, та їхні найвіддаленіші межі, початок та імовірний кінець.

Однак залишмо цю велику проблему початків часу у спокої. Бо нас більше цікавить час у вимірах нашої екзистенції, у вимірах нашого людського життя. Чи із його перспективи можна говорити про початок із розумінням? Чи можна стверджувати, що такий вихідний пункт існує і в результаті поділити час на відрізки, знайти в ньому якісь окремі місця, які, здається, гинуть, тонуть в цьому вічно плинному потоці, від нас не залежному, незрозумілому у своїй плинності, потоці, що його не можна опанувати? Як можна визначити такий пункт, таке місце, якщо він вже розчинився, якщо його вже накрила наступна хвиля, якщо те “тепер”, як вже казали стародавні, є зміною, припливом, більш нічим. Уже Аристотель мав клопоти із визначенням “тепер”. Якщо ж підемо за Бергсоном, приймаючи його концепцію часу, тоді такий пункт, таке місце, стає цілковитою умовністю. Бо час подібний до мелодії. Коли слухаємо її, “маємо найчистіше відчуття поступовості, яке лише можна мати – імовірно, найвіддаленіше од відчуття одночасності, бо вже сама тяглість мелодії і неможливість її розкладання породжує у нас таке відчуття. Якщо ж ділимо мелодію на окремі ноти, на стільки “до” і “після”, наскільки нам хочеться, це означає, що ми застосовуємо просторові образи і поступовість насичуємо одночасністю”⁵. Для Бергсона час – це тривалість. Однак ми знаємо, що існували також інші теорії часу, які заперечували його тривалість, вбачаючи в ньому неустанні діалектичні змагання буття і не-буття, що свідчить про те, що “нитка часу покрита вузлами”, що зміни, які він приносить, є стрибками, розривами, а бергсонівське тривання є оманом⁶. Музика, яка добре відображає час, є складною структурою. У ній багато змін ритму і пауз, несподіваних модуляцій, дисонансів тощо.

Я не знаю, що таке час і яким він є. Не беруся вникати в його суть. Знаю лише, що у ньому зазвичай вбачають регулятора усіх явищ, немовби це він встановлює їх у належній послідовності згідно із принципом причини і наслідку. Отже, коли озиремося назад, нам видається, що сукупність явищ підлягає послідовному обумовленню. Такий регрес, як пише Кант, “ніколи не мислиться як завершений, а коли б це мало статися – тоді якийсь сам по собі обумовлений член має хибно прийматися за перший, а відтак безумовний”⁷. Інтелект здригається перед прийняттям цієї тези, яка так яскраво заперечує загальний зв’язок усіх подій. Однак, додає Кант, ця “каузальність за законами природи не є єдина, з якої можуть бути виділені всі явища світу. Для пояснення їх необхідно припустити ще й каузальність через свободу”⁸. Така свобода, яку Кант називає трансцендентальною, і котра “вводить спекулятивний розум у стан розгубленості”, є здатністю розпочинати “ряд речей або станів, що постають самі по собі”.

⁵ H. Bergson, *Myśl i ruch*. Dusza i ciało, przeł. K. Błeszyński, P. Beylin, Warszawa 1963, s. 122.

⁶ Пор. з G. Bachelard, *La dialectique de la durée*, Paris 1963.

⁷ Див.: Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – с. 317

⁸ Див. там само – с. 274

*Якщо я тепер (наприклад) цілком вільно і без необхідно визначального впливу природних причин підведуся зі свого стільця, то в цій події разом із її природними наслідками аж до нескінченності безумовно починається новий ряд, хоча з погляду часу ця подія є лише продовженням певного попереднього ряду. [...] І тому хоча й не з погляду часу, проте з погляду каузальності має бути назване безумовно першим початком певного ряду явищ.*⁹

Низка явищ може бути перервана, якщо ми допустимо існування чогось такого, що лежить поза нею, але час, однак, біжить далі. Цей дивний факт, як береться довести Кант, не впливає на сам час. Усе це в ньому відбувається і надалі. Проте, коли ми почергово читаємо тезу і антитезу третьої антиномії розуму, виникає думка, що Кант є надто суворим. Хоч і говорить про свободу, про її величезне значення для нашого життя, не помічає, що власне для цього життя існують події, які порушують порядок часу, вдираються в нього з чимось новим і несподіваним. Це нове – інше – порушує порядок речей, допускає стрибок, який змінює ритм часовості. Час перестає бути часом годинників – монотонним і вимірюваним. Він сповільнюється, пришвидшується, миттєво породжує майбутнє, привносить несподіване, занурюється кудись глибоко у минуле і забігає у майбутнє. Тож сягаємо в далеке завтра, водночас навчаючись у давньої історії. Свободі вдається панувати навіть над часом, бо вона володіє силою, яка дозволяє їй вириватися із навколишнього світу природи та його законів.

Зрештою, цей наш світ не можна звести до перебігу якогось ряду явищ. Кожний його елемент формується в часі інакше і може досліджуватися як окремо, так і у зв'язку з іншими елементами. А зв'язки між цими елементами хоч і доступні для нашого спостереження, проте залишаються загадковими. Пошук законів, що намагаються привнести якийсь лад у їхній розвиток і взаємовплив, є невіршуваним завданням. І з цієї ж причини як детерміністичні, так і недетерміністичні концепції довести неможливо. Натомість ми завжди можемо виділити моменти найсуттєвіших змін, окреслити їхні часові параметри, прослідкувати, як вони пов'язані зі змінами іншого типу.

Це старе, але й досі популярне уявлення про час як неперервний, незмінний у своєму ритмі, байдужий щодо подій, переноситься на історію, немовби і вона є єдиним потоком, незалежним від подій, які у ній трапляються. Також не раз говорилося, що історія не знає початку, що вона нічого не розпочинає, лише модифікує, змінює під певним кутом зору. А те, що ми називаємо початком, є подією, яка символізує зміни, і нічим більше, так само, як взяття Бастилії було символом початку Французької революції.

Ця думка не безпідставна. Скільки клопотів мають історики з окресленням початків польської держави, доби Нового часу чи Французької революції. Тривають суперечки, де і коли слід шукати зародження Просвітництва, романтизму, позитивізму, немовби вони мають визначені дати. Сперечаються ті, хто наголошує на тягlostі історичних процесів, з прибічниками їхньої діалектизації чи навіть атомізації. Чим є історія, чи розгортається вона як стрічка, утворюючи змістовну цілісність, чи навпаки – є хаосом окремих, не пов'язаних між собою, випадкових подій. Сьогодні намагаються вийти поза ці дискусії хоча би з огляду на те, що обидві концепції абсолютизують історичний процес – так, наче не можна вийти за межі альтернативи єдності і множинності. А це таки треба зробити. Бо нам дані лише наслідки історичного процесу, до того ж обмежені певним місцем, різного типу часові структури, на які накладаються ті чи інші події. Ці структури можна виділити, але треба пам'ятати, що від вибору подій, від їх зіставлень і зв'язків залежать також властивості, які приписує історик цим структурам. Самі ж події для нас ніколи до кінця не зрозумілі. Вони володіють різними аспектами, по-різному описані сучасниками – і вся історія, як тепер говорить, спирається на ці дрібні оповіді, що організуються у більші змістовні цілісності, створюючи оповідь оповідей. Я вже колись писала, що ці два крайні зразки розуміння історії, або як тривалості, а отже як замкнутої системи, або як окремих подій і нескінченних революцій, завдають шкоди самій історії. Бо усюди, де історія тоталізується в систему, залишається вічна ідея, *eidos*, а події є її загальними “фігурами”, формами. Все тут встановлено, певною мірою, згори. Там – час стоїть на місці, тоді як реальний час, пов'язаний із нашим людським існуванням, народжується під час зустрічі з чимось іншим, що є непередбачуваним; є очікуванням того, чого ще немає, і втратою того, що було. З іншого боку, атомізація, абсолютна випадковість, що виключає

⁹ Див. там само – С. 276–278

тривалість, знищує те, що ми називаємо нашим буттям у часі. Там – кожен випадок стає світом для самого себе, немовби підвішеним у вічності. Наш час спливає інакше. Не знає ані системи, ані окремих подій. Знає лише фрагменти більших цілісностей, у яких різні події зіштовхуються із системами, розбивають їх, створюючи нові конфігурації. Той далекий світ, який відкриваємо в минулому, який, інтерпретуючи, намагаємося упорядкувати, коливається, як колись сказав Рікер, між структурою і випадком. І таким є наше історичне знання та створена ним оповідь. Вона звертається до подій, організує їх у структурні цілісності, в єдину змістовну оповідь.

Однак ці структурні цілісності не є чимось цілковито довільним; усі тлумачення тут обмежені взаємозв'язками подій. Отже, з усієї цієї мозаїки суперечностей, катастроф, провалів і тривалості можна виокремити із минулих подій острови позірно тривких форм. Ті форми зрештою розпадаються, але їхнє існування не є міражем, а чимось конкретним, що можна описати, оцінити і, що для мене тут набуває неабиякого значення, те, що вони мають свій початок, свій час розвитку і свою перспективу тривання.

Тож початок не є тим поняттям, котре історик повинен вилучити зі свого словника. Якщо з цієї плутанини подій він хоче виокремити якусь часову структуру, то мусить цей початок хоча б тимчасово і поверхово окреслити. Йому дозволяє це зробити його знання як про події, що передують появі цієї структури, так і про її подальшу долю. Але події самі по собі настають раніше або пізніше, в непередбачуваних послідовностях, зазнаючи різних перипетій. Для свідків цих подій постійно щось розпочинається і закінчується. Хоч би історик і доводив, що початок подій слід перемістити у далеке минуле, а окремі факти з'ясувати у межах більшої історичної цілісності, для учасника подій зміна, яка, по суті, підготовлена збігом обставин, здається радикальною. Погляди історика і свідка подій не узгоджуються між собою. Можливо, правильним є погляд історика, але існує також і правда екзистенційна, правда переживання, або правда людського досвіду.

Отже, початок і кінець видаються мені структурними елементами людської часовості. Людина постійно щось починає і щось завершує. Має дату початку свого життя, дату народження. Знає, що це життя закінчиться у певний час. Людський час позначений такими початками, як перший день у школі, перше місце праці, перше кохання. Починаємо навчатися, кохати, десь працювати, робимо в житті перші самостійні кроки, які супроводжуються першими помилками. Усі ці події мають свої дати, які ми пам'ятаємо. Пам'ятаємо також дати важливих подій, таких як початок війни, початок повстання, дати трагічні, але також і радісні, які несли із собою надію на нове життя. Початки мають дати. Проте важлива не дата, а сама подія. Вона позначає поворот, часову межу, розриви часовості, зміну напрямку дороги.

Отже, початку властиво привносити у наше життя те, чого не було, те, що є новою якістю із не завжди передбачуваними наслідками. Починається щось, що змінює нашу ситуацію і несе з собою таємниче завтра. Тож початок – це мить ризику, яка вимагає продумування, а часто і важкого рішення. Але початки є різні, залежні і не залежні від нашої волі. Проте кожному ситуацію слід спершу розпізнати, оцінити, аби у ній можна було розумно діяти аби принаймні певною мірою її опанувати. Людина завжди шукає засобів, аби те, що розпочалося з її волі чи усупереч їй, не зруйнувало її життя. Початок – це екзистенційно важлива мить і завжди надзвичайно важка. В житті усі початки, трагічні і радісні, залежні від нашої волі і не залежні від неї, так між собою переплетені, що неможливо думати про одні, не згадуючи про інші. Початки історичних подій є, ясна річ, поза межами нашої волі. Вони часто кидають тінь на наше життя, а іноді, навпаки, пробуджують те, що вже здавалося мертвим. Однак там ми не маємо впливу на послідовність подій, не усвідомлюємо, до чого прямує їхній перебіг, які принесе результати, хоча й обмірковуємо можливості, хоча й силкуємося їх передбачити. Однак прогнозованості в історії не існує.

Дещо інакше є тоді, коли ми самі щось розпочинаємо. Зазвичай такий початок має свою визначену мету, пов'язаний із якимось наміром, якимось проектом – і незважаючи на те, чи цей проект має конкретний і детальний характер, чи стосується цілісності нашого буття, пов'язується із особливою конфігурацією часу. Початок негайно ж вгризається в майбутнє, як сказав би Бергсон. Більше того, саме думка про майбутнє у тій чи іншій формі має вирішальне значення для започаткування і наступних моментів. Художник від перших мазків фарби на полотні шукає дороги до свого бачення образу. Створюючи картину, прагне надати їй завершеного вигляду. Немає певності, чи його наміри вдасться реалізувати, але прагне цього і усі свої починання намагається їм

підпорядкувати. Тож початок звернений до прийдешнього, але майбутнє вже зараз кладе на нього свою печать. Цього майбутнього ми чекаємо. Отже, від моменту початку реалізації проекту час набуває форми очікування, сповненого то сумнівів, втрати віри у можливість реалізації, то її відродження; очікування, що надає часовості нашого існування змінних ритмів. І одночасно це звернення до майбутнього постійно супроводжується огляданням назад. І це оглядання є необхідним, адже ідучи до чогось іншого, до того, що має позначити новий момент у нашому житті, ми змушені це минуле або перекреслити, що є радикальним кроком, або принаймні так перетворити його образ, так пристосувати до нових цілей, аби можна було з нього видобути смисли, недостатньо розкриті або не повністю реалізовані, але істотні і такі, що потребують врахування та навіть продовження. Поворот до минулого не є його сліпим продовженням, увічненням в уже існуючій формі. Це радше перетворення, якого вимагає нова ситуація, нова площина досвіду і думка про майбуття. У цьому зверненні до минулого на початку справи міститься сила, яка очищує, і сила конструктивна, сила заперечення і сила, яка закликає до існування.

Тобто, для людської екзистенції початок, цей розрив у часі, цей стрибок, котрий порушує порядок, який ми схильні приписувати часові під впливом природничих теорій, має надзвичайне значення. Без цих різних початків людство застигло б у мертвому, немовби у вічному “тепер”, у якому час не породжує чекання, у якому майбуття стає порожнім словом. Початки приносять пробудження, початки змушують вдивлятися у майбутнє, відкривають перспективи. І – на закінчення наших роздумів – візьмімо до уваги один факт: оскільки ми існуємо, то повинен бути якийсь початок, хоча й не знаємо його точної дати.

Ігор Карівець

Національний університет “Львівська політехніка”

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДІЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЛІНВІСТИЧНИЙ ПІДХОДИ

(Рецензія на монографію Завгороднього Ю. Ю. “Рецепція індійської філософії в Україні. Лінія Вед (1840–1930-ті рр.)”: Монографія. – К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2013. – 412 с.)

© Карівець Ігор, 2014

Українська філософія має чимало “білих плям”. Однією із таких “білих плям” є дослідження індійської філософії в контексті інтеграції її ідей в українську філософію. Монографія Юрія Завгороднього покликана усунути цю білу пляму з метою відновлення студій індійської філософії в Україні.

Юрій Завгородній розглядає лише один аспект сприйняття індійської філософії в Україні, а саме ведичний. Рецензована монографія складається з передмови, вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел та загального покажчика. У вступі автор обґрунтовує вибір напрямку дослідження та її методологію. У першому розділі вказуються бібліографія дослідження “Вед”, індійської філософії, в Україні, яка охоплює собою часовий період з 1840-х і до 1930-х рр. Ю. Завгородній згадує не лише українських дослідників, але й польських та російських, які жили в Україні, зокрема в Києві, Львові та Харкові. У другому розділі подано огляд літератури за темою, яка охоплює напрацювання різних дослідників індологів від часів Російської імперії і до незалежної України; у поле зору Ю. Завгороднього потрапляють також книги польських авторів, які працювали у Львівському університеті до 1939 року. У третьому розділі йдеться про суперечливе питання, коли ж виникла індійська філософія і які тексти можна вважати власне філософськими. Тут автор покликається переважно на зарубіжних дослідників. У четвертому розділі Ю. Завгородній розкриває особливості сприйняття відомого гімну Рігведи Х. 129, який вже традиційно називають “космогонічним”, його перекладу та інтерпретації такими авторами, як Д. Овсяником-Куликовським,